

Új totalitarizmus

A nyugati világban egyre nő a totális fenyegetettség veszélye. Tisztában vagyok azzal, milyen excentrikusnak tetszik ez az állítás a földkerekség eme kivételesen szerencsés részének legtöbb lakója szemében. Írásom ennek ellenére kísérletet tesz e tézis megindokolására; az pedig, hogy az említett veszély, miként a történelmi katasztrófák többsége, nagy általánosságban észrevehetetlen, semmit sem változtat a realitásán.

Amikor a „totalitarizmus” fogalmát használom, nem próbálom azt a despotizmus valamely változatára visszavezetni, miként az egyre gyakrabban fordul elő a mai nyelvhasználatban, inkább a fogalom eredeti értelmére kívánok hivatkozni. Ez a jelenség kifejezetten a XX. századra jellemző, és azzal tűnik ki, hogy mindenféle uralkodási formát egyetlen központban összpontosít, miközben lerombolja a társadalmi kötelékeket, s így az egyén magára marad a mindenható hatalom molochjával szemben. Igaz ugyan, hogy az új totalitarizmus, amelylyel a XXI. században konfrontálódunk, határozottan különbözik korábbi, kommunista és hitlerista változataitól, ám mivel alapvető elemekben megegyezik velük, tágabb értelemben kijelenthetjük, hogy ugyanolyan jelenségről van szó.

Miként minden embertől származó elképzelés, a totalitarizmus is differenciálódott a körülményektől függően, átértékelődött, s ez megnehezíthette határainak kijelölését. Sztálin halála, különösen pedig az SZKP 1956-os, Sztálin tevékenységét elítélő XX. Kongresszusa után az egész szovjet blokkban enyhülni kezdett a terror, korlátozódtak a rendőrség előjogai, és csökkent a kollektív hatalmat birtokló pártapparátustól való függés. A rövid ideig tartó enyhülést ugyan újabb – ám a sztálini idők elnyomásával össze sem hasonlítható – represziós hullám követte, magának a terrornak a lazulása azonban nagy mértékben saját győzelméből következett, vagyis abból, hogy a társadalomba mélyen beágyazódott a hatalomtól való félelem és az ellenállás hiábavalóságának érzése.

A totalitarizmus leírásakor a teoretikusok zárt és összefüggő modelleket alkottak. Így könnyebben rámutathatunk a gyakorlat és az elméleti leírás elté-

réseire, és megkérdőjelezhetővé vált a totalitarizmus fogalmának az 1956 utáni szovjet blokk országaira történő alkalmazása. A társadalmi valóság teljes egészében sohasem felel meg az elméleti megfogalmazásoknak, miként a világ sem azonos mindazzal, ahogyan megpróbálják leírni, ám ez nem jelenti azt, hogy lemondhatunk ezekről a leírásokról. A Lengyel Népköztársaság nem irtotta ki a katolikus egyházat, a föld jelentős részét a parasztság kezében hagyta, sőt bizonyos mértékig a kisvállalkozásokat is eltúrte. Totális rendszerében akadtak tehát hézagok, ez azonban mit sem változtatott a rendszer jellegén, ami akár abban is megnyilvánult, hogy állandóan nyomást gyakorolt a társadalmi élet említett, bizonyos fokig független területeire, mivel mechanizmusának lényegéből fakadt, hogy a rendszert minél szorosabbá, zártabbá tegye.

Az ideológia megszületése

A totalitarizmus nem más, mint egy ideológiának, vagyis a társadalmi valóság olyan koherens és homogén víziójának megvalósítása, amely kiötlőinek képzeletében egyértelműen képes a múlt és a jelen leírásán túl a jövő megtervezésére is. Feltételezi tehát, hogy az egyén az emberi világot nemcsak felismerni képes, de azt tetszés szerint alakítani is tudja. Az ideológia ellenáll a tapasztalatnak, mivel cáfolhatatlan, ha ugyanis elfogadjuk alapelveit, képtelenség bebizonyítani hamisságát.

Az ideológia a világnak olyan értelmezését adja, amely alapvetően eltér a civilizációnk alapját képező interpretációtól. Ez utóbbi a vallásra épült, fundamentumát pedig a valóságnak olyan rendje képezte, amelynek az ember csupán az egyik alkotórésze. Ebből pedig a megismerő és kreatív emberi képességek korlátozottságának a belátása következett. A felső határokat a dolgok és emberek formáját meghatározó természet jelölte ki. És belőle nőtt ki a civilizáció, vagyis az emberi közösség is, amely az egyetemes rendben foglalt helyet, és felsőbb erők, valamint olyan elődök ajándéka volt, akik gyakran közvetlen kapcsolatban álltak ezekkel a felsőbb erőkkel. A világ természeténél fogva jó volt, s bár gonoszság és szenvedés is volt benne, ezt különféle módon próbálták összhangba hozni a dolgok pozitív rendjével. Az ember ezzel szemben tökéletlen és bűnös lény volt.

Ez a szükségszerűen rendkívül sematikus leírás nem veszi figyelembe az e megközelítés ellen lázadókat, akik a kultúra uralkodó áramlatának peremén helyezkedtek el. A mi civilizációnkban a tágan értelmezett gnószishoz lehet őket sorolni.

A XVII. és XVIII. században kialakuló modern racionalizmus abból indul ki, hogy az ember képes önállóan felismerni a dolgok rendjét. Ebből következik, hogy némiképp tetszése szerint alakíthatja is. Különösen a felvilágosodás francia filozófusai vonták alapvetően kétségbe a civilizáció – szerintük – irracionális modelljét, annak aljasságát és értelmetlenségét. Úgy tartották, hogy az ész

segítségével képesek megtervezni az addigi törekeny és romlott rend helyett egy tökéletes rendet. Legfőbb ellenségükké az intézményes vallás válik, különösen a katolikus egyház.

Destrukció és magány

A totalitarizmus a forradalmi ideológiából nő ki. A létező világgal szemben táplált gyűlöletből és azok gőgjéből, akik azt képzelik magukról, hogy képesek megtervezni és létrehozni a létező világ ideális ellentétét. Akadály számukra a régi rend minden maradványa, különösen az emberi természet, amely korlátot szab a különféle prométheuszi és megváltó elképzeléseknek. Az ideológiával itt a valós, a modernizációból következő történelmi folyamatok kerülnek szembe.

A hagyományos társadalmak sokrétegű emberi identitást hoztak létre. Az egyes ember része volt a különféle családi kapcsolatoknak, a vallási, szakmai vagy rendi közösségeknek. Ezek a társadalmi szerepek meglehetősen szoros viselkedési normákat írtak elő neki, ugyanakkor viszont otthonossá tették a közösségi életet. A társadalmi rend az egész valóság értelmének mélyebb, vallásos érzületéből nőtt ki. A hagyományos rend megrendülésével a személy ugyan szabadságot nyert, ám elveszítette a bizonyosság érzését; meghatározóvá vált a véletlenszerűség érzetéből, a lét értelmetlenségéből és a magányosságból származó stressz. A modern kor betegségei ezek, amelyek a hagyományos társadalmi struktúrákat szétbomlasztó modernizációval együtt jelennek meg. A modern kultúra a velük folytatott birkózás képe. Ezt még a modernizációs folyamat némely éleslátó hívei, a jelenség megfogalmazására törekvő szociológia megteremtői is észrevették, mások mellett olyanok, mint Auguste Comte vagy Émile Durkheim.

A totalitárius rendszerek alkotói igyekeztek kiiktatni minden hagyományos társadalmi struktúrát, amely akadályt jelentett a társadalom konstruálásában, vagyis egy új közösség szabad megalkotásában. A nemzeti vagy osztályidentitásra való hivatkozás ellenére arra törekedtek, hogy újraértelmezzék és újraalakítsák az önazonosságot.

A baloldali körök számára a létező totalitarizmus borzalmával való leszámolás lényege 1956 óta főképpen az volt, hogy kikiáltották azt a doktriner gondolkodás egy újabb változatának. Az elképzelések szerint a totalitarizmus olyan új vallás lett volna, amely átveszi a korábbi vallások összes tulajdonságát, különösen az intoleranciát és a dogmatizmust. Ez a megközelítés felmentést adott annak átgondolása alól, hogy a baloldali ideológiából és gyakorlatból kinövő új rendszer mi mindenben különbözik a vallástól.

Így aztán a kommunizmus bukása után a baloldali gondolkodás eltávolodott a marxista típusú homogén és mindenre kiterjedő elképzelésektől, hogy még inkább destruktív szenvedélyének hódolhasson. Ebből a perspektívából nézve a magát a modernizmus hibáinak felszámolójaként beállító posztmodernizmus

a modernizmus következetes folytatója volt. Elvetette a metafizikát mint a lét egészének felfogását, sőt az összes, a történelmet megérteni próbáló – Jean-François Lyotard meghatározásával élve – „nagy narratívát”. A posztmodernnek szerint a totalitarizmustól tartva le kell mondani az erős önazonosságról, sőt az erős gondolkodásról is.

Totalitarizmus vs. vallás

A posztmodern hitvallás tehát abból indul ki, hogy a totalitarizmus ellenszerének éppen annak kell lennie, ami az alapját képezi, vagyis a hagyományos rendet le kell rombolni, csak még intenzívebb módon. Hasonlóan jártak el a szocialisták is, akik, nem lévén tudatában állításuk paradox voltának, azt ismételték, hogy a szocializmus problémáinak megoldása a még több szocializmus.

Értelmetlen törekvés a rend keresését, vagyis a kultúra klasszikus modelljét tartani a totalitarizmus forrásának, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a totalitarizmus kiváltképpen modern jelenség. A kereszténységben az egyházi és a világi hatalom, az integrációs szándékok ellenére, mindig elkülönült egymástól. Ez az elkülönültség feszültséget teremtett, ebből fejlődött ki az ember szellemi és vallási szabadságérzete. Az európai történelemben voltak korszakok, amikor a császárság és a pápaság harcban állt egymással, és voltak korszakok, amikor „az oltár és a trón szövetsége” volt a jellemző, de sosem beszélhetünk a kettő egységéről. A pápa politikai hatalma nagyon korlátozott volt.

Jellemző, hogy az ember szellemi szuverenitásának védelmében születő protestantizmus épp azt az intézményt vetette el, amely a világi hatalomtól való függetlenség garanciáját jelentette.

A katolikus egyház jóval nagyobb akadálynak bizonyult a totalitarizmussal szemben, mint a gyenge protestáns egyházak.

Leginkább még a pravoszláv vallás állt közel a cezaropapizmus eszméjéhez, s meglehet, ez az egyik oka annak, hogy a totalitarizmus éppen Oroszországban aratta első győzelmét. A bolsevikoknak azonban ahhoz, hogy a rendszert bevezessék, alapjaiban kellett lerombolniuk azt a civilizációt, amely többek között a Nyugattal fenntartott kapcsolatok révén fejlődhetett ki Oroszországban.

A totalitarizmus alapját képező gondolkodás szenvedélyesen igyekezett lerombolni az addigi rendszereket és struktúrákat. Klasszikusai arra összpontosítják figyelmüket, hogy megsemmisítsék azt, ami létezik. A forradalmi apokaliptiszből kibomlani látszó vízió nyilvánvaló okokból – az ember képtelen minőségileg másfajta világot kigondolni – szegényes és sematikus.

Az a hamis állítás, miszerint a totalitarizmus a vallás sajátos változata volna, figyelmen kívül hagyja többek között a vallás eszméjének ellentmondó, viszont a totalitárius ideológia alapját jelentő emberimádatot. Elképzelt, nem pedig valóságos ember létrehozása volt a totalitarizmus célja, ami lehetővé tette a létező emberek sanyargatását, hogy lelküket alá lehessen vetni a bolsevik „perekov-

kának” (átkovácsolásnak, átalakításnak), vagyis hogy létező személyeket ideológiai kovácsműhelyekben kifundált lényekké lehessen átformálni.

Terror nélküli totalitarizmus

A totalitarizmus fel nem ismerése lehetővé teszi, hogy folytatódjanak praktikái, amelyek a kulturális és jogi szférában ma már a hidegháború korszakának történésein is tútesznek. A jelenlegi forradalmi ideológiák támadásának fő csapásiránya ugyanis, az olyan hagyományos célokon kívül, mint a vallás és az arra épült civilizáció, az emberi identitás alapvető formái ellen irányul, köztük az olyan legelemibbnek tetsző formái ellen, mint amilyen a nemi hovatarozás.

A modern forradalmi gondolkodás viszont elvetette a korábban alapját képező véres apokaliptikus vízióját. El lehet-e terror nélkül képzelni a totalitarizmust?

A XX. század két nagy antiutópiát adott kezünkbe: George Orwell 1984 és Aldous Huxley *Szép új világ* című művét. Orwell kísérteties képet fest a győztes totalitarizmusról, amely továbbra is él a fizikai terror eszközével ahhoz, hogy a lázadó gondolkodásnak még a csíráit is felkutassa és kiirtsa. Huxley 1932-ben, vagyis 17 évvel Orwell előtt kiadott műve ugyancsak a diadalmas totalitarizmus világot ábrázolja, ez a változata azonban tulajdonképpen már nem használ fizikai erőszakot. Az embereket itt a genetikai gyártás alapelveinek megfelelően klónozzák és formálják, aztán állandó pszichés függésben tartják őket, a felülről rendelt szex jelenti az érzelmi problémák feloldásának eszközét, a közösség ellenőrzését pedig a rendszeresen adagolt narkotikumok segítenek fenntartani. A különösen megátalkodottak a maguk excentrikus szabadságképzeteivel elrejtőzhetnek a Rezervátumban. Vajon nem úgy látszik-e, hogy Huxley antiutópiája áll közelebb mai valóságunkhoz?

A mai establishmentet a 60-as, 70-es évek lázadásának gyermekei alkotják. Ők vették át a hatalmat Európában, és erre törekszenek az USA-ban is. Nem alkalmaznak fizikai terrort, ám ez nem azt jelenti, hogy nem használnak nagyon is hatékony pressziót az engedetlenekkel szemben. Legfőbb eszközük a jog, amely azonban már elvesztette kapcsolatát azzal, ami nemrég még e fogalom eszménye volt.

A jog civilizációnk hosszú évszázadain át az alapvető normák és szabályok gyűjteménye volt, ami az uralmon levőknek is meghúzta cselekvésük határait. A jognak ma az a feladata, különösen az Európai Unióban, hogy a társadalom alakításának eszköze legyen az uralkodó ideológia betűjének szellemében. A jog már nem az általánosan elismert alapelvekből – a természetjogból – származó tartós támasz, hanem a társadalomformálás eszköze, amelynek feladatai: az elit társadalom felépítése, harc a diszkrimináció minden formája ellen, valamint a modern kor más, hasonlóan „nemes céljainak” megvalósítása.

Új ideológia

Az új ideológia alapvető jelszava a felszabadítás, más szóval az emancipáció. Az embernek fel kell szabadulnia minden korlátozás alól. Ezeket a korlátokat az a létező kultúra építette, amely – Norbert Elias tömör megfogalmazása szerint – az indulatokat ellenőrzi. Az állati, önző és romboló ösztönöket racionális keretekbe foglalja, energiáikat pedig magasabb rendű célok felé irányítja; az embert közösségekbe ágyazza, amelyek ideiglenes létezését beírják a történelembe. E kultúra alapelveit a befektetés és az elodázott megelégedettség jelentik. Manapság ezeket az alapelveket támadások érik mind a kapitalizmus maximális és azonnali fogyasztást követelő, modern dinamikája felől, mind pedig az uralkodó ideológia felől, amely nem véletlenül nevezte el magát már megjelenése pillanatában ellenkultúrának.

Ez az ellenkultúra harcot vív mindenféle hagyományos identitással – a legszorosabbtól, vagyis a nukleáris (kétnemzedéknyi) családtól kezdve, a legtágabb közösségig, amellyel az ember még azonosulni képes, vagyis a nemzetig. Az önmegvalósítás manapság oly divatos jelszava kiegészül az ún. szociológiai paradigmaváltással: a mások iránti kötelezettségek helyét az önmagunk iránti kötelezettségek veszik át. Vagyis a kötelezettségek etikáját kiszorítja az önzés kultusza. Azoknak a tartós közösségeknek a helyébe, amelyek túllépnek az egyéni egzisztencián, és meghatározzák az emberi identitást, a pillanatnyi, bármikor fölbontható szövetségek lépnek.

Az új ideológia számos ellentmondásának egyike az, hogy elveti a természetet, vagyis azt vallja, hogy minden emberi identitás a kultúra terméke, miközben azt követeli – nem tudni, minek a nevében –, hogy az embert meg kell szabadítani ezen identitások terheitől. A valóságban a szabadság nemcsak azt jelenti, hogy megszabadulunk a külső korlátoktól, hanem önirányítást, belső autonómiát is jelent. Ez pedig a civilizációs alap, amely a nevelési minták segítségével épül fel, az ember ugyanis önállóan nem képes felismerni az őt körülvevő valóság egészét. Az emancipált, vagyis magára hagyott egyénnek nincs mire támaszkodnia, könnyen válik manipuláció áldozatává, és hisz a demagógiában. Figyelemre méltó jelenség, hogy a tekintély szerepét manapság milyen könnyen veszik át a popsztárok vagy celebek.

Az új ideológiának nincs olyasféle evangéliuma, mint Marx *Tőkéje* vagy Lenin írásai. És nincsenek fentiekhez hasonló, az egész ideológiai közösség által elismert prófétái sem. Vannak viszont dogmái, és van doktriner szabálygyűjteménye, amely egyre erőteljesebb hangsúlyt kap a multikulturalizmus axiómáival támogatott gender ortodoxiában. A gender, a hagyományos ideológiákhoz hasonlóan, igényt tart arra, hogy tudománynak tartsák. Nem vizsgálja igazából a valóságot, az emberi tapasztalás egészét pedig ideológiai dogmákból levezetett sémákra redukálja, így tehát nem is cáfolható, ami ugyancsak azt támasztja alá, hogy nem tudomány, ennek ellenére az egész Nyugat már tiszteletre méltó egyetemi tudás rangjára emelte.

Szétszóródott totalitarizmus

Az új ideológia mellett a politikai korrektség cenzúrája áll őrt, amely benne foglaltatik a nyugat-európai államok jogrendszerének betűjében és gyakorlatában, s amelyet az Európai Unió ugyanúgy propagál, mint az Európa Tanács. Behatol az oktatási rendszerekbe, és népszerűsíti a kortárs kultúra. Különösen az EU vált a világ gender elvű átalakításának hordozójává.

A kortárs jogrendszerek támadják a családot, igyekeznek elvenni különleges státusát. A házasság rangjára emelkednek a homoszexuális kapcsolatok vagy az ún. élettársi viszonyok, ennek következtében pedig eltűnik a házasság mint a két fél elköteleződése által garantált tartós kötelék, amelyet – ha nem az Isten büntetése, akkor – legalább a társadalmi nyomás támogat.

Az erőszak elleni harc jelszavával az állam egyre keményebben avatkozik bele a szülő-gyermek viszonyba. Így aztán az állam dönt a gyermekek sorsáról, és csupán megbízást ad a velük való gondoskodásra, vagyis ezt bármely pillanatban meg is változtathatja.

A közéletből száműzve lett a vallás, amely kizárólag magánüggé válik.

Az új ideológia alapelveinek megfelelően emancipált, vagyis mindenféle identitástól és mások támogatásától megfosztott, magányos és frusztrált egyén egyre erőteljesebben keres pillanatnyi ingereket és beteljesüléseket. Nem csoda hát, hogy támogatásra szorul – és egyúttal ellenőrzés alá kerül – az egyre jobban terjeszkedő gyógyászati ipar részéről. Az ilyen magányos tömeg azután könnyen válik a totalitárius gépezet áldozatává.

Az új ideológia bálványként tiszteli az egyformaságként értendő egyenlőséget. Mindenféle nemi, családi vagy társadalmi különbözőséget a patriarchális kultúra által generált egyenlőtlenségnek tart, amelyet felülről irányítva irtani kell. A sokszínű társadalmi viszonyok a dominancia egyszerű formulájára redukálódtak.

A tökéletes egyenlőségre való törekvés paradox voltára már Dosztojevszkij is rámutatott. Egymástól különböző emberekre rákényszeríteni és ellenőrizni ennek az egyenlőségnek a tartósságát kizárólag óriási kompetenciával felruházott hatalom képes. Ma viszont a hatalom nem összpontosul egy kézben, hanem az uralkodó politikai, üzleti, korporációs és mediális csoportok között oszlik meg. Ezeket a csoportokat az új ideológia és az azt kifejező életmód köti össze. Következésképpen magukat tartják az új elitnek, amelynek az a küldetése, hogy a társadalom többi részét kiszabadítsa a hagyományos kultúrából, vagyis magához tegye hasonlatossá. Hogy ezt megtehesse, mélyen bele kell hatolnia a társadalom szövetébe, ki kell irtania a hagyományos szokásrendet és etikát. S zajlik mindez a teljességgel önkényes módon meghatározott diszkrimináció ellen folyó harc jelszavával.

Az új ideológia offenzívájának nincs terrorisztikus jellege, mivel azonban mind határozottabb támogatást kap a jog részéről, a szimbolikus erőszak mellett a közönséges erőszaknak is egyre több vonása jellemzi. Az emberi jogok

mind újabb generációinak és a diszkrimináció elleni harcnak a jelszavával megalkotott ideológiai paragrafusok egyre jobban korlátozzák a demokráciát, vagyis azt, hogy a többség bármiféle módon szembehelyezkedjék ezzel a gyakorlattal. A politikát, vagyis a szabadság terepét egyre szűkebbre redukálja a megalkotott normák mind szorosabbá váló hálózata. Ily módon a szabadság követelményei éppen a szabadság redukálásához vezetnek, az egyenlőség dogmája pedig különleges meghatalmazásokkal felruházott ideológusok kasztját hozza létre.

Az új totalitarizmus folyamatnak tekintendő. Egyelőre nagy lendülettel halad előre. Nem tudni azonban, hogy nem omlik-e össze rövidesen saját ellentmondásainak a súlya alatt. Egy dolog bizonyos: pusztítja – lehet, hogy visszafordíthatatlanul – Európát és az európai civilizációt.

Fordította Szenyán Erzsébet

Kecskeméti Kálmán: Borítóterv (monotípiá, 1967)

